

הרב אלחנן פרינץ

צמיחתו של גדול בתורה לדמותו של האמורא אבי

לעיתים עומדים אנו המחנכים מול תלמידים הבאים מרקע סוציו-אקונומי נמוך. במהלך החיים אשר עברו הנערים הללו כמעט שנותם הם הספיקו לחוש מהי עצבות, לשמוע הרבה פעמים את המילה "אין" או לחילופין "לא", ולעיתים קרובות הם לא זכו להבין מה מיוחד במשפחה, שכן משפחתם לא תמיד תומכת. אין הכוונה דווקא לסוג הורים אשר אינם מעניקים לילדיהם את הכישורים הנצרכים לחיים בין במודע ובין שלא במודע. כמו כן, לעיתים רבות המציאות מראה כי הנער אשר הגיע מאזור-פיתוח או ממצב סוציו-אקונומי נמוך גדל במשפחה שאין בה שני הורים מתפקדים.

כל מחנך ומורה חש את רמת הישגו ויכולתו של כל תלמיד ותלמיד בכיתה. כאשר המורה מנתח נתונים של תלמיד מתקשה, היינו: את רמת התאקלמותו של התלמיד בחברה, את רמתו הלימודית הוא נוטה להשליך זאת על "מצוקתו" ומצב הסוציו-אקונומי הנמוך של תלמידו. בכך מנסה המורה לומר לעצמו, כל מה שאני יעשה ויצליח עם התלמיד יחשב להישג. אולם נראה, כי דווקא מחנך, הנתקל בתלמיד ממוצא כזה, אם יתן בתלמידו אמון ויעזור לו לבנות ולשקם מערכות חיים, אזי יגלה במהרה שתלמיד זה הינו "הכוכב" והמצטיין של הכיתה.

אחד האישים אשר נתקל בו כל תלמיד ישיבה הלומד גמרא הוא האמורא אבי. מיד נראה את דמותו המופלאה של אבי ואת מסכת חייו, אך ראוי לציין כבר בפתיחה, כי אבי אשר עבר קשיים רבים בחייו, בא ואומר לנו המחנכים, אם חפצים אתם להצליח עם תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, אזי תזכרו "לא עקיים עלפא אלא בהבלא דתינוקות של בית רבן" (כלה ב', ט). במילים אחרות, תתחילו להשקיע בהם מרגע צמיחתם, אל תתנו להם ליפול ולנשור. עם זאת, עליכם לבקש רחמים שתצליחו בדרככם, ואף אם הנכם מחנכים תלמידי חכמים (ברכות ה, ע"א): "אפר אבי: אף תלמיד חכם פיבעי ליה לפיטר חזך פסוקא דרחמי".

הגמרא במסכת קידושין (לא, ע"ב) אשר דנה בעניין כיבוד אב ואם, מתארת מספר סיטואציות מיוחדות של כיבוד הורים, בין השאר היא מספרת על רבי טרפון אשר כרע על ברכיו והתכופף ושימש כמדרגה לאמו כדי שהיא תוכל לעלות ולרדת מהמטה. כלומר, בכל פעם שאמו הייתה צריכה לעלות אל המיטה היה

מתכופף רבי טרפון ואמו דורכת עליו כדי שתוכל להגיע אל המיטה. בהמשך, אומרת שם הגמרא כי מרוב שקשה לקיים מצווה זו של כיבוד אב ואם בשלמותה, אשרי מי שהוא יתום. כדוגמא לאדם יתום הגמרא נוקטת את רבי יוחנן ואביו: "אפר רבי יוחנן: אשרי עי שלא חטאן (ר"ט): "שאי חפצר לקיים כבודם ככל הצורך והוא נענש עליוס). רבי יוחנן, כי עברתו אפרו פת אביו, ילדתו – פתה אפרו; וכן אביו. איני? והאפר אביו: אפרה לי אס! ההיא פרבונתיה הואי!"

אביו, בהיותו צעיר התייתם מאביו ואמו והייתה לו מרבניתיה (אומנת) שטיפלה בו. אביו הוקיר לה תודה והערכה במהלך כל חייו ודיבר רבות בשבחה ואף קרא לה "אמא". בלשון התלמוד מזכיר אותה אביו מספר פעמים, בין השאר בעצותיה. הצורה בה היא נקראת "אמרה לי אס"¹. אביו החל לגדול בביתו של רבה אשר היה אף רבו. בבית זה ניתן לו השם אביו, שכן בבית המילה נקרא אביו בשם נחמני כשם אבי אביו, אך כיוון שגדל בביתו של רבה בר נחמני, דודו, קרא לו רבה בשם אביו, כדי להמנע מהזכרת שם אביו. לפיכך קראו אביו - אבי שלי.

בביתו של רבה לא חי אביו חיי רווח, הוא לא יכל לבקש כל מה שהוא רוצה, אלא להיפך, הצמצום היה ניכר, עד כדי כך, שכאשר הוא הלך בשביל רבו לשלוח משלוח-מנות, כיבדו מרי בר מר בארוחה מדושנת ומפנקת, סעודת מלכים בה הוגשו כשישים מנות, ולא סתם מנות או קינוחים, אלא אף במנה האחרונה הוגש בשר צלי והרגיש אביו רצון לאכול אף את הצלחת. וכדי שלא יאמרו שתיאורנו הם גוזמא אצטט את דברי הגמרא במסכת מגילה (ז, ע"ב) המביאה ענין זה:

"רבה שדר ליה לפני בר מר ביד אביו פלא טסקא דקשבא, ועלי כסא קטנא דאבשונא. אפר ליה אביו: השתא אפר פרי: אי חקלאה פלכא ליהו – דיקולא פצנאריה לא נחיות. הדר שדר ליה איהו פלא טסקא דונגבילא, ופלא כסא דפלפלתא אריכא. אפר אביו: השתא אפר פרי: אנא שדרי ליה חוליא ואיהו שדר לי חורפא. אפר אביו: כי נפקי עבי פרי הוה שבענא, כי פטאי להתם קריבו לי שיתין צעי דשיתין פניו קדירה, ואכלי בהו שיתין פלוגי. ובישולא בתרייתא הוה קרו ליה צלי קדר, ובעאי לפיכס צעא אבתרה. אפר אביו: היינו דאפרי אינשי: כפין עניא ולא ידע."

1. עיין במקורות הבאים: ברכות סב, ע"א; שבת סו, ע"ב; קלג, ע"ב; קלד, ע"א; עירובין כט, ע"ב; יומא עח, ע"ב; מועד קטן יב, ע"א; יח, ע"ב; כתובות י, ע"ב; לט, ע"ב; נ, ע"א; גיטין סז, ע"ב; ע, ע"א; עבודה זרה כח, ע"ב.

למרות מצבו הגשמי הקשה של אביי², הוא מצליח לגדול ולהוביל את עם-ישראל בתורה. ויתרה מכך, אם היינו חושבים שהצרות של אביי היו "רק" יתמות ורעב, הרי שנאמר בגמרא במסכת מועד קטן (כח, ע"א):

"רב חסדא חיה תשעין ותרתין שנין - רבה חיה ארבעין, בי רב חסדא - שיתין הלולי, בי רבה - שיתין תיכלי (אסונות). בי רב חסדא - ספידא לכלבי ולא פתבעי, בי רבה - נהפא דשעי לאינשי, ולא פשתכח".

לפי דברי הגמרא משמע שאביי גדל בבית רבו שנפטר בדמי ימיו, כבן ארבעים שנה. ושימו-לב בתקופה הקצרה הזאת רואה אביי בביתו של רבו - רבה, כשישים אסונות! ("שיתין תיכלי"). לאור זאת ניתן עתה להבין, את דברי הגמרא במסכת ברכות (יט, ע"א) האומרת כי האונן מצדיק עליו את הדין:

"ואופר: רבון העולמים, הרבה חטאתי לפנך ולא נפרעת פניי אחד פני אלף, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתגדור פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים". ועל-כך בא אביי ואופר "אפר אביי": לא פבעי ליה לאינש לשיטר הכי, דאפר רבי שפעון בן לקיש, וכן תנא משפיה דרבי יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן".

רק אדם כמו אביי המלומד טרגדיות ואסונות יכול לומר משפט זה של "אל יפתח אדם פיו לשטן" מקירות ליבו.

נראה כי ניתן לבאר שהסיבה לכך שאביי ספג במהלך חייו צרות אלו הינה בגלל היותו והיות רבו שייכים לצאצאי בית עלי, אשר נגזר עליהם חוסר שלווה ומוות בגיל צעיר. כפי שמבארת הגמרא במסכת ראש-השנה (יח, ע"א):

"פנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו נקרע - שנאמר (שמואל א' ג', יד) 'ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובפנחה עד עולם'. אפר רבא: בזבח ובפנחה - אינו פתכפר, אבל פתכפר בתורה. אביי אפר: בזבח ובפנחה - אינו פתכפר, אבל פתכפר בתורה ובגפילות חסדים. רבה ואביי פדבית עלי קאתו, רבה דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגפילות חסדים - חיה שיתין שנין. תנו רבנן: משפחה אחת היתה בירושלים שהיו פתיה פתין בני שפונה עשרה שנה. באו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי. אפר להם: שפא פטישפתח עלי אתם, דכתוב ביה (שמואל א' ב' ב') 'לכל פריבית ביתך יפותו אנשים' - לכו ועסקו בתורה וחיו, הלכו ועסקו בתורה וחיו, והיו קורין אותה פשפחת רבן יוחנן על שפיו".

2. להלן נראה את דברי הגמרא במסכת שבת (לג, ע"א) הכותבת בפירוש כי אביי סבל ממחלות בעקבות רעבנו.

מדהים לראות כי על אף היות אביו מיוצאי ירכו של בית עלי, הוא חי כשישים שנה. שנים אלו רכש אביו בעצמו ע"י טיב הנהגותיו ומעשיו, שילוב הלימוד והמעשה, התורה וגמילות החסדים. ומקשה התוספות: "וא"ת דהכא משמע דרבה לא היה לו זכות של גמילות חסדים והא אמרינן בפרק חלק (סנהדרין צח, ע"ב) אמר ליה אביו לרבה מר הא תורה הא גמילות חסדים? ויש לומר דמכל מקום אביו עסק טפי מיניה".

במהלך ילדותו של אביו בבית רבו - רבה, מזהה רבה כי בידו נמצא אוצר, אשר עוד יזכה להאיר את עיני ישראל בתורה. כבר מראשית דרכו, תשובותיו החכמות והליכותיו שירטטו לרבה, מה יהיה בסופו של הנער - אביו. אחד המקורות בו אנו מוצאים התייחסות לילדותו של אביו, נמצא בגמרא במסכת ברכות (מח, ע"א):

"אביו ורבא הוו יתבי קפיה דרבה, אפר להו רבה: לפי עברין? אפר ליה: לרחפנא. ורחפנא היכא יתבי? רבא אחוי לשיי סללא, אביו נפק לרבא אחוי כלפי שפיא. אפר להו רבה: תרוויכו רבנן הוינתו. היינו דאפרי אינשי: בוצין בוצין עקטפיה ידיע".

רבה שואלם למי מברכים, והם משיבים לו. וממשיך רבה לשאול: היכן נמצא הקבי"ה, כאן יורד אביו מברכיו של רבו, ויוצא החוצה ומצביע לעבר השמים. לעומתו רבא נשאר יושב על רבו ומצביע ללמעלה. מתוך עניית התשובה הנ"ל בגיל כה צעיר, אומר להם רבה ללא כל היסוס ששניכם תהיו תלמידי חכמים. ומלמדת אותנו הגמרא עיקרון חשוב ש"בוצין בוצין עקטפיה ידיע". כלומר, כל גידול כבר מתחילת צמיחתו הוא ניכר. אדם שניחן בחכמה אזי יכול הוא לצאת תלמיד-חכם אף אם תנאי גדילתו וסביבתו יהיו קשיים, ואף קשים מאד, כפי שמצינו אצל אביו.

אביו במהלך חייו שאף להתקדם, הוא לא נשאר במקומו, הוא אינו מסוגל לשבת, הוא אדם שביחד עם הלימוד מוכרח להוציא לפועל, לקיים מצוות. הוא אינו טיפוס שנשאל ועונה כדרך האנשים. כאשר הוא נשאל, הוא חי את השאלה, ואינו מסוגל לענות ממקומו על השאלה.

חייו הקשים של אביו לא מסתיימים בזה, מחלות בגופו היו ממנת חלקו, והוא סבל מהם בתדירות גבוהה. כפי שניתן לראות מהמקורות הבאים:

א. במסכת שבת (לג, ע"א) אומרת הגמרא:

"תנו רבנן, שלישה מיני הדחוקן (חולי) הן: של עבירה - עבה (רש"י: הכאה כשכיל עבירה - עבה, כשרו מתקשה ועכ ונפוח בעובי), ושל דעב - תפוח (רש"י: נפוח עורו על כשרו ומים בינתיים, ונראה כזכוכית, ורך מתוכו), ושל כשפים - דק (כשרו דק וכחוש). שפואל הקטן חש ביה אפר: רבנן

של עולם, פי עפיס? איתסי. אביי חש ביה, אפר רבא: ידענא ביה בנחמני דצכפין נפשיה".

שמואל שואל כיצד אנו יודעים מדוע בא החולי לאדם, ובלשונו של רש"י "מי מטיל גורל להבחין ולהודיע שאינו של עבירה, עכשיו יאמרו עלי שעברתי על דת ואין הכל יודעין בשלשה סימנים שאמרנו, ופעמים שמשתנין?! על-כך משיב רבא כי אצל אביי סרור שמחלתו איננה ממעשה רע, עבירה. אלא סיבת מחלתו היא בגלל הרעב ממנה סבל, כפי שהיטיב לומר רש"י "ידענא ביה - שמחמת רעב בא לו, ואין צריך לחשדו".

ב. אביי היה חולה במחלה הנקראת צפידנא, מחלה המתחילה בפה (בשיניים וחניכיים) ומסתיימת בבני מעיים, והיא מחלה מאוד מסוכנת, כפי שמצינו בהלכות שבת שעל מכה זו מחללים עליה את השבת ("שולחן-ערוך" אורח-חיים שכה, ג ו"משנה-ברורה" סק"ח). כך מספרת הגמרא (יומא פד, ע"א³):

"אפר אביי: אנא עבדי לכולהו (אני עשיתי את כל התרופות הללו), ולא איתקאי (נרפאתי), עד דאפר לי ההוא טייעא (נרבי): אייתני קשייתא דזיתא דלא עלו זיתא (קח גרעיני זיתים שלא הגיעו לשליש בטולס) וקלינהו בנורא (וטרף אותם באש) אפרא חזתא, ואדביק בכבי דריה (והדבק אותם באורת החניכיים). עבדי חכי ואיתקאי".

לאחר שמת רבו של אביי - רבה, בגיל צעיר (ארבעים) הולך אביי ונהיה המשמש של רב יוסף. אף בתקופה זו, אשר היינו חושבים שתהווה דף חדש, התחלה חדשה, עוברים על אביי שעות וימים קשים. הוא רואה כיצד רבו מתעוור, וכן כיצד רבו חולה במחלת האלצהיימר, אולם אביי אינו נשבר, אלא הוא ממשיך לגדול ולפרוח. הוא מסייע לרבו רב יוסף ומזכיר לו את הדברים ששכח, כדברי הגמרא במסכת נדרים⁴ (מא, ע"א):

"רב יוסף חלש, איעקר ליה לפודיה, אהדריה אביי קמיה. היינו דבכל דזכתא אפרין אפר רב יוסף: לא שפיע לי הדא שפענתא, אפר ליה אביי: את אפריתא ניהלן, ופהא פתניתא אפריתא ניהלן"⁵.

3. גמרא זאת מובאת אף במסכת עבודה זרה (כת, ע"א).

4. וכן איתא בעירובין י, ע"א; מא, ע"א.

5. לאור גמרא זו ניתן להבין מדוע אומר רב יוסף כיצד יש לנהוג באדם ששכח לימודו: "יאשר שבת ושמתם בארון, תני רב יוסף מלמד שהלוחות ושברי לוחות מונחין בארון, מכאן לתלמיד חכם ששכח תלמודו מחמת אונסו שאין נוהגין בו מנהג ביזיון" (מנחות צט, ע"א).

אין ספק שאם היינו שומעים סיפור על אדם יתום, שאין לו מה לאכול, והוא חווה אין ספור טרגדיות, היינו אומרים, כי כל הנתונים מראים שהוא ימצא את מקומו ברחוב וכו'. אולם נראה כי ניתן ללמוד מדמותו של אביי כי כל אחד על אף מצבו הסוציו-אקונומי הנמוך, יכול לעשות פלאים ולהגיע לגדולות ונצורות. אך כדי להגיע לזאת, עליו לשאוף ולא להתייאש.

כמה יפה לראות כי הדעה אשר אומרת כי יאוש שלא מדעת אינו יאוש היא דעתו של אביי, וכך אומרת הגמרא במסכת בבא מציעא (כא, ע"ב): "יאוש שלא עדעת, אביי אפר: לא הוי יאוש ורבא אפר: הוי יאוש", ועל אף שברוב המחלוקת פוסקים אנו כרבא בדבר זה נפסק כאביי, שכן הלכה כאביי ביע"ל קג"ס⁶.
 "וי" = יאוש.

אביי אשר איננו מתייאש ומסתכל במבט תמידי קדימה, יודע כי דרכו אינו קלה, והוא זה אשר מלמדנו להודות לקוב"ה בפני עשרה (ברכות נד, ע"ב) שכן הוא יודע כמה סיעתא דשמיא צריך האדם במהלך חייו. אך לא רק מלמדנו אביי להודות בהחלצות מצרה, כי אם מלמדנו להודות להקב"ה שלוש פעמים ביום במניין, בכל תפילה ותפילה. לפי זה ניתן להבין מדוע דווקא אביי הוא זה שסובר שתפילת ערבית איננה רשות, אלא חובה, כפי ששנינו (ברכות כז, ע"ב):

"דאפר רב יהודה אפר שפואל: תפלת ערבית, רבן גבליאל אפר: חובה,
 רבי יהושע אפר: רשות, אפר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אפר:
 הלכה כדברי האומר רשות".

העבודה הסדירה של אביי בתפילה, תורה⁷ וגמילות חסדים יכולה לתת לנו פתח להבין את סיסמתו של אביי, שכל מטרתו של האדם (משלי ג, ד): "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם", כפי שהובאו דבריו במסכת ברכות (יז, א):
 "עוגלא בפומיה דאביי: לעולם יהא אדם עוזם ביראה, (פסלי ט"ו, א) 'פענה
 רך ישיב חמה' ופרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם
 נכרי בשוק⁸. כדי שיהא אהוב לפעלה ונחמד לפטה. ויהא מקובל על
 הבריות".

6. קידושין נב, ע"א; בבא-קמא עג, ע"א; בבא מציעא כב, ע"ב; סנהדרין כז, ע"א.
 7. בעניין המקום אשר תופס הלימוד תורה והתפילה בחייו של אביי, ניתן לעמוד עוד מדבריו (ברכות ח, ע"א) "אמר אביי מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד - לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא".
 8. מעניין לראות כי אביי הוא זה שאומר כי "כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום היא" (גיטין נט, ע"ב).

הסתכלותו והתייחסותו של אביי לציבור במהלך חייו הינם אבן המפתח להבנת דרכו וגישתו. שכן מצד אחד יודע אביי להודות ולשבח את הברא, ומאידך הוא אינו מוותר על כיצד יגיבו הבריות, מה יאמרו האנשים על מעשיו. דבר זה ראינו לעיל ומצינו בעוד מספר מקומות רב, ואתן עוד דוגמא אחת. הגמרא במסכת יומא (פו, ע"א) אומרת בשמו של אביי:

"אביי אפר: כדתניא (דברים ו', ה) 'ואהבת את ה' אלקיך' - שיהא שם שמים פתאוב על ירך, שיהא קורא ושונה וכשמיש תלמיד חכם, ויהא פשאו ופתנו בנחת עם הבריות פה הבריות אופרות עליו - אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. או להם לבריות שלא לפדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה פתוקנים פעשיו, עליו הכתוב אפר (ישעיהו פ"ט, ג) 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר נבך אתפאר'."

לאור הדברים שראינו ניתן לומר בבירור כי דבריו של אביי לא היו רק מהשפה ולחוץ, אלא הוא קיימם בכל נפשו, שכן אביי הינו המוביל וה"מורה דרך" לשימוש תלמידי חכמים. כן מצאנו במסכת ברכות ל, ע"א:

"אפר אביי: לעולם לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא. היכי ניטא? - יהי רצון פלפנך ה' אלקינו שתוליכנו לשלום."

נראה איפוא, כי אביי הינו דוגמא ומופת, כיצד האדם יכול להתפתח ולגדול בתורה ובמעשים טובים, אף אם הגיע מרקע קשה. דבר זה השתדל להנחיל לנו אביי, אך הוא לא שכח להזכיר לנו כי את תשומת הלב יש לתת משחר הילדות. כדרכו בקודש היה לא רק אומר אלא גם מיישם, כמו שמוצאים אנו בגמרא במסכת שבת (ק"ח, ע"ב) שעשה אביי סעודה לתלמיד שסיים מסכת, מתוך מטרה לעודדו ולחזקו, והכי איתא בגמרא: "אפר אביי: תניתי לי, דכי חזינא צורכא פרנען דשלים פסכתיה עבידנא יוטא טבא לרבנן."

תפילתנו שנצליח להצמיח תלמידים יראי ה' החפצים לגדול בתורה, ומשמשים דוגמא אישית לכלל ישראל.